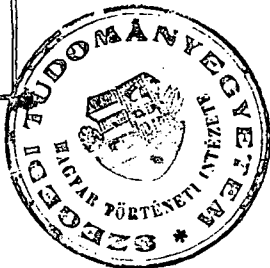


7.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM	
Magyar Történeti Intézetének Könyvtára	
Lelt. napló:	Lez.: VI.
01. csoport: 1245	szám.



A FÖLDRAJZ-TANÍTÁS TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGBAN.

— Felolvastatott a folyó évi február hó 19-diki ülésen. —

Magyarországban idáig a földrajz tanításának nem volt rosszabb sorsa, mint Európában egyáltalán; annál sajátosabb, hogy épen akkor tapasztalunk hanyatlást, midőn más nemzetek szabatosabban megjelölik annak az iskolában való helyét.

A középkorban a quadrivium feladataúl jutott, hogy a geometria kapcsán a földrajzot is tanítsa. Egészben tehát mint a térben levők ismeretét becsülték. A renaissance korszaka nem kicsinyelte ez ismeretek fontosságát s a négyszáz év előtt elhunyt Agricola Rudolf, a humanismus első paedagogusa, nagyon ajánlja vala a hegyek, tengerek, folyamok s földrészek természetének és az azokon élő népek erkölcsének megismerését. Ez

ügyben »De formando studio« czímmel még 1484-ben írt levelét csupán 1622-ben; Szenczi Molnár Albert által vehette tudomásul a magyar közönség.¹ Azok azonban, kiknek ez intés első sorban szólt, a protestánsok kevésbé törődtek vele. A XVI. században Honter János az 1544-ben alapított brassai ev. gymnasiumban még a németeket is felülmuló arányokban tanította a földrajzot,² sőt a tanulók iskolai kirándulásait is meghonosította³ s a brassai tanulók most is az elsők egész hazánkban, kik Honternek ez újabban ismét sürgetett tervét tanulságos kirándulásaikban évről-évre megvalósítják. Másrészt azonban akkor csak a jezsuiták részesítették némi kedvezésben a földrajzot, — legalább is annyiban, mint már a középkor. Ugyanis főiskolaik második évében a természettannal kapcsolatban tárgyaltak egymást a földrajzból; s Aristoteles fizikai művein és a mennyiségtanból Euklides elemein kívül ez képviselte az akkori iskolákban a realismust.

Ez a kor sem tekintette tehát önálló tantárgynak a földrajzot, hanem a természettudományok körébe igyekezett beilleszteni.

A matematikai földrajzot — a jezsuiták tantervéhez képest — a physikusok a matematikával kapcsolatban akkor tanulták, ha Euklidesszel már megismerkedtek. Ekkor a sphaerákról és »valamit« a geographiából is el kellett sajátítaniok.

Használta-e a nagyváradi iskolában, nem tudhatjuk, de tény, hogy Sásváry Gergely tanár 1585. decz. 24-én kelt végrendeletében már eltestálja »a három geographus könyvet, t. i. Ptolemaeust és a Theatrum Orbis, mind a kettőt, melyeket Abrahamus Ortelius szerzett és az egyiket igen szépen festéssel meg is illumináltak«. Az örökösök, Csáky Gergely és Mátyás,⁴ alkalmasint már a váradi iskolában forgathatták e könyveket.

Alig érkezett Amos Comenius 1650-ben, Sárospatakra, a történelem és földrajz tanítását rögtön bevitte a kollegiumba. Ugy látszik, kellő súlyt fektetett a kartographiára, mert Rákóczy Zsigmond költségén még Mercator-nak, a térképírás nagy alakjának, atlaszát is meghozatta.⁵ Ott ismerkedhetett meg azzal

¹ Syllecta scholastica. 1622. és 1644.

² Molnár, A közokt. tört. I. 578.

³ Századok, 1888. — 553.

⁴ Figyelő, XXIV., 77.

⁵ Molnár A.: A közoktatás tört. Magyarországon. I. 410.

Lisznyay K. Pál is, ki tanulmányait Hollandiában fejezte be. Őt már a történelem tanulásának szüksége vezette a földrajzban való tájékozódás megszerzésére. Panaszkodott Bertlingius-nak, a kitünő kartographnak, mily nehézséget okoz az neki a történelem tanulásában, hogy képzelete sincs arról, a megemlített országok, városok, folyók, tengerek merre s hol fekszenek a föld kerekiségén. S Bertlingius mosolyogva vállalkozott reá, hogy 15 nap alatt kellően tájékozza a földrajzban. Olyan tanár kellett hozzá, mint Bertlingius és oly tanítvány, mint Lisznyay. Térképek segítségével magyarázta meg a történelmi és modern földrajz rendszerét s a felsőbb oktatásra a hazánkban is járt Cluverius-nak nálunk utóbb általánosan kedvelt térképeit ajánlotta. Előadásának végén mondta meg a tudós tanár, voltaképp mi a földrajz tanításának és munkájának célja. Az, hogy »az ifjúságot a földabroszok használására s ez által a világnak, egyszersmind magyar hazájok földjének s a szomszéd országoknak megismerésére serkentse«. ¹ Olyan eiv, melyet alapjában véve most is követ a tanítás, ha közvetlen célnak nem vallhatja is.

Az elemi iskolának földrajz-tanítása az első sorban a hazai földleírás, mely a tanteremből indul ki. Bertlingius elve szerint azonban a honismeret csak kiegészítő része az általános földrajz-nak s már magasabb fokra tartozik. Ily magasabb fokon kezdődött meg Debreczeuben a tanítás, mely azonban hazánk más középiskoláin sem mellőzte a geographiát. Így pl. 1693-ban a soproni gymnasiumban s Eperjesen már 1667-ben rendes tantárgya volt az a VIII. osztálynak (classis philosophorum practicum.) Amott nem használtak — legalább nem említnek — tankönyvet; emitt Nothnagel kézikönyvét alkalmazták. ² Csécsy János Sárospatakon először 1713, majd 1732. márcz. 6-tól júl. 10-ig az esti órákban muzeumában gyűjtötte össze azon ifjakat, kik a geographiával behatóbban kívántak foglalkozni s tollba mondatta nekik Magyarország földrajzát, statisztikáját és történetét. ³ Büszkén, de nem egészen helyesen hirdette, hogy ő előtte Magyarországon senkisép tanított geographiát, melynek tőle eredő kéziratát, a XVIII-dik század

¹ Molnár, id. h. I. 474.

² Molnár id. h. T. 338. és 389.

³ Irodalomtörténeti Közlemények 1891. — 47. Danielik: Magyar Irók. II. 43.

elején divatozott tanításnak e nevezetes emlékét, mai napig is őrzik Sárospatakon egy tanítványa, Polgárdi Vajda András másolatában.¹ Később egy másik tanítványa Vecsei Pap István, 1741-ben magyarul is átdolgozta s 1757-ben átdolgozta e művet. Be kell vallanunk, hogy a magyar nyelvű geographiai irodalom plagiummal, de legalább magyar szerzőnek plagizálásával kezdődik.²

Nem volt tehát egészen méltányos Mikes Kelemen, ha még 1725-ben is arról panaszkodott, hogy az ifjak a kollégiumban nem tanulnak geographiát, nem tudják a világtájakat s nem ismerik Erdély szomszédait.³ Hiszen Mikes bálványozott fejedelmének, II. Rákóczi Ferencnek gyermek- és ifjúkora egymaga is bizonyosság, hogy Mikes vádja, mint minden általánosságban emelt vád, megtűrte a kivételeket. Mikor az anya kebléről elszakított 12 éves Rákóczi Ferenczet a jezsuiták a neuhausi várban kalauzolták, a gyermek megpillantván Magyarország térképét, odarohant s Munkácsot kereste föl rajta. Sírva fakadt s midőn vigasztalták, nagyot sóhajtvá mondá: »Nehéz ám oly hamar felejtetni:«⁴ 1693—94-ben már mint ifju utazta be Olaszországot, külön leczkéket vett a földrajzból és szorgalmasan jegyezgetett.⁵ Így tett a Rajna vidékén járva is. S elvértve más főrangú ifjak is megtették, hogy tanulmányaik bővítése vagy befejezése végett

¹ Geographia, concinnata studio Johannis Tseetsi Joh. fil. Coll. Ref. S. Patakini Professoris et dictata Auditoribus ad calamum Anno 1732. — Kézirat a sárospataki könyvtárban.

² Ezt bizonyítja Szily Kálmán, Irodalomtört. Közl. 1891., 47—51. l.

³ Mikes, Törökorsz. levelei, I. 145. s köv. »Annyi deáksága után csak azt is a tisztartójától kell megkérdezni, ha a szőlleje délre vagy éjszakra fekszik-e? . . . Nem hogy azt tudná, miben áll az ország haszna; de azt sem tudja, micsoda országok szomszédai Erdélynek? Hogyha a Maros a Tiszába foly-é elsőben, vagy a Dunába? De hol, — a meg más kérdés volna. Mindezekből látjuk, hogy a nyolcz vagy kilencz esztendeig való tanulásnak se maga, sem az ország hasznát nem veszi« stb.

⁴ Thaly: Rákóczi ifjusága, 103. Thököly naplóí, II. kötet, X. lap. Századok, 1875., 402.

⁵ Thaly a Pesti Naplóban (1880., 340 sz.) és Rákóczi ifjuságában (155. s köv. II.) közli is e 10 hónapról szóló jegyzeteket. Megjegyzi (108. l.) hogy már mint neuhausi gymn. tanuló szenvedélylyel forgatta a mathem. csillagászati és természettani tanulmányokat s hogy — mint már (Prágában) egyetemet végzett ifju — Rómában órákat adatott magának jeles szaktudósok által a történelmi, geographiai és geometriai tudományokból, melyeket legobbban szeretett. (U. o. 161. s Rákóczi önéletrajza, 38.)

nagyobb utakat tettek a külföldön. Abban az időben különben, midőn a köztudatlanság ellen kifakadt Mikes, már javában működött a magyar földrajz és földrajztanítás nagy reformátora Bél.

Bél Mátyás minden társánál hatásosabban, mert egyúttal önállóan értékesítette Frankel halléi intézetében szerzett földrajzi tapasztalatait. — 1708. óta Besztercebányán, majd Pozsonyban Budens encyklopédikus könyvéből annyi föld- és természetrajzi s más realis ismeretet tanított, hogy e részben egy más magyar iskola sem versenyezhetett vele. Ő már egészen véve azt az álláspontot foglalta el, melyet ma is helyesnek tartanak az oktatás első fokán. Magyarország földrajzát tette a geographia tanításának alapjává. Nagy dolog oly időben, mikor az inductiv-rendszernek oly kevés híve volt s itthon és külföldön legkevesebb éppen a földrajzban. Studiumát nyaranta adta elő, mi alkalmul szolgált kirándulások tételére. Ime, az a szellem, melynek Hallében most Kirchhoff a hirdetője, már akkor is megvolt Hallében s annak magyar tanítványaiában. A geographusok első kongresszusán Kirchhoff kelt ki legkevesebben az ellen, hogy a földrajzot a történelemmel összekapcsolják s látjuk, hogy Bél maga is természetrajzi alapra helyezkedett, holott mint író mégis csak a történelemmel kapcsolta össze a földrajzot. Száznyolczvan év nagy idő; de úgy látszik, valóban nem elegendő a földrajz önállóságának elismerésére, vagy — ha már ezt föl kellene adni — hovátartozóságának eldöntésére.

Azt a kiváló fontosságot, melyet a középiskolában a tanönyvnek tulajdonítanak, Bél M. is elismerte. Láttuk, Budenst használta, sőt maga is készített egyet Magyarországról, melyet azután Tomka-Szászky tett közkinccsé.¹

Tananyagát nem szabta ki a maihoz hasonló merevséggel. Ha pl. a rendesen csak húsvét után kezdett földrajzi oktatást egy vagy más körülmény gátolta, a tanár a tanévnek rendelkezésére álló szakában annyit végzett el a kijelölt anyagból, amennyit lehetett s a következő évben — az előírásokkal vajmi keveset törődve — folytatta előadásait. Ilyesmit azonban természetesen csak Bél gymnasiumában lehetett tenni, hol ujsággyanánt szerepelt a földrajz. A más intézetbe átlépő tanuló, másol nem lévén még tantárgy a geographia, nem érezhette a tananyag be nem fejezésével járó hátrányt. Másrészt ha a szor-

¹ Introductio in geographiam Hungariae. Pozsony, 1781. — 45. lap.

galomra szánt időt még oly rövidre szabhatta is; úgy látszik, az idáig mellékesnek tekintett földrajz és történelem volt az a tantárgy, melyet B é l leginkább igyekezett megkedveltetni növendékeivel. Erre mutat, hogy Magyarország földleírásához kezdetben tanítványai által gyűjtette az adatokat. S azzal, hogy őket egy-egy vidék tüzetesebb megfigyelésére ösztönözte, valóban igen helyes utat választott a földrajz iránt való érzék fejlesztésére. Nem rohant végig országokon és földrészeken; hanem, mint láttuk, a szülőföldet tette a földrajz alapjává; úgy, a mint azt utána sok évtizeddel új dolog gyanánt követelték a külföld nagy paedagogusai. Csakhogy Ilium környékét, vagy Graecia és Italia antiquát — az ő nemés kísérlete után több mint másfél századdal, — még mindig jobban ismerheti a magyar ifju, mint saját hazáját.¹ S megelőzte a modern földrajztanításnak egy másik kívánatát is: térképeket rajzoltatott növendékeivel. »Sit modus in rebus«! — szólnak paedagogusaink s pártolják mind az otthon, mind pedig az iskolában való térképrajzolást. Milyen mély gyökeret vert ez a felfogás épen a mi középiskoláinkban! B é l után mintegy száz évvel B u d a i Ézsaiás nemcsak a térképrajzolást, hanem a térképmetszést is bevitte a debreczeni kollégiumba s a tógátus deákok által metszett »iskolai magyar új átlás« a rajz tisztasága, az elrendezés czélszerűsége, a túlhalmozottság kerülése és a paedagogiai cél tudatossága által egyaránt figyelmet kelthet.²

Mindazonáltal a XVIII. század elején még mindig nagyon siralmas volt az iskolákban a geographia helyzete. A nagyszombati egyetemen tanították ugyan, a mi kétségtelenül S z e r d a h e l y i Gábornak érdeme s 1701-ből ismerjük H i d i Györgynek Magyarország nevezetesebb városairól ott tartott felavató értekezését;³ azt is tudjuk, hogy a baccalaureusok földrajzi feladata 1717-ben abból állott, hogy a földgömbön (mely tehát már tanszerű szerepelt) Magyarország helyét kell vala kimérniök, — de mégis csak zavaros nézetek uralkodhattak ott, hol 1722-ben azon kérdés

¹ L. B é l r ől írt cikkemet, O r b ó k Paed. Plutarchjában, I. 125.

² Iskolai új magyar átlás. Kidolgozta és a mennyire lehetett, a Nemzetnyelvéhez alkalmaztatta B u d a i Esaiás úr. Metszették . . . debreczeni tógátus deákok, E r ő s Gábor, P a p József és P e t h e s Dávid. Debreczen, 1804. — 12 térkép.

³ Hungariae urbium celebriora. Pars I. Pannoniam veterem complexa Promutore R. P. Gabriele Szerdahelyi. Nagyszombat, 1701. — 4r. IV, 44. l, 1 képpel.

megoldásával győzhetett gr. Batthyány Pál, hogy »Archimedesnek a földön kívül eső pontjáról mily erővel lehetne helyéből kimozdítani Magyarországot?»¹

Az egyetemen használt tankönyvek sorában nem érdektelen fölemlíteni a Gleditsch-czég kiadásában Lipcsében, 1726-ban névtelenül megjelent munkát, mely németül tárgyalta a régi és új földrajzot, és pedig elég behatóan, mert 16r-ben 1094 lapra terjedt. Nagyon érdekes, hogy az akkori viszonyokat feltüntető térképek mellé történelmi térképeket is csatolt. A szokrateszi módszert alkalmazva, tananyagát kérdésekben és feleletekben dolgozta föl; Magyarországra pl. a következő öt kérdés vonatkozik: 1. Hol fekszik a magyar királyság? 2. Kié a magyar királyság? 3. Miként van Magyarország felosztva? 4. Mi említésre méltó van Felső- és 5. Alsó-Magyarországon? E kérdésekre a 743—756. lapon adta meg feleleteit, aránylag elég helyesen.²

Tisztultabb felfogással épen a középiskolák járultak e tantárgy népszerűsítéséhez.

1738. óta Debreczenben egy kitünő mathematicus, Maróthy György kezében volt a geographia. Ő — tudtommal — az első, ki rendszeres, egyetemes földrajzon kívül nálunk csillagászati és matematikai földrajzot is előadott.³ 1742. évi terve szerint a földrajzot a bölcsészetnek mindhárom tanfolyamán tanítani kívánta. S hogy e részben mily súlyt fektetett a térképolvasásra, épen az is bizonyítja, mi különben paradaxonnok látszik, hogy a csillagokat és csillagzatokat éggömb és csillagászati térkép nélkül is fölismerhetőkké akarta tenni. Másrészt azonban a földrészek politikai leírásával is kellően törődött.⁴

Ugyanekkor Sopronban is újabb lendületet vett a földrajz tanítása. 1741-ben Hajnóczy terve szerint a földrajzot már a conrectornak két s utóbb a rector 3 évfolyamra terjedő osztályában is előadták, Hübner kézikönyve szerint. Az alsóbb osztályokban, hol 1½ évre terjedt a tanfolyam, a 3. osztályban már szintén szerepelt a földrajz. Tanították azt 1768-ban a miskolczi gymnasiumban s valószínűleg még számos más középiskolában is.⁵

¹ Molnár, id. h. I. 218.

² Ismertette a Hazánk, II. 392—5.

³ Tanításához vezérfontalat írt, melynek példánya kéziratban a debreczeni koll. könyvtaré. R. 295. és R. 298. sz. a.

⁴ Molnár, I. 476., 477. és 499.

⁵ Molnár, I. 395—6. és 462.

Ott 1770-ben már a gymnasium · II. (vagyis a declinisták) osztályában jobbadán térképek alapján tanították az európai országok helyzetét; a III. osztálybeliek (a conjugisták) e tananyag ismétlésén kívül a hazát s annak legközelebbi szomszédait ismerték meg; a IV. osztálybeliek (syntaxisták) bővebben vették Európát; felsorolták és leírták Európa minden egyes országának fővárosát, akadémiait, folyamait, hegységeit stb. S hogy elkerüljék azt a szárazságot és unalmasságot s hogy a földrajzról hallott tények az emlékezetben inkább megmaradjanak, »a mennyire lehet«, érdekes történeteket is kellett közbeszönie a tanárnak. A múlttal akartak tehát hatni, nem a természet örök szépségeinek ecsetelésével. Az V. osztályban a földnek négy részét tekintették át (az ötödiket Ausztráliát akkor még nem ismerték), sőt az ókor földrajzával is foglalkoztak már, Görögországot ismertetvén meg. A VI-dikban a poéták mindezt bővítve ismételték; a VII-dikben az orátorok és logikusok rendszerezték a gymnasiumban idáig hallott tananyagot, az ókori földrajzból pedig a római birodalom leírását hallgatták.¹

A kegyesrendieknél, pl. a Katsor Keresztély vezetése alatt álló privigyei noviciatusban, a tanári pályára készülő piaristák a földrajzban is oktatták. 1771-ben Schwartzl Zsigmond (1749—1827) a kegyesrendiek tatai gymnasiumában a syntaxisták és grammatisták tanára, meg »arithmeticæ, geographiæ ac scripturæ magister« volt.

A szebeni szászoknál, 1772-ig, eléggé elhanyagolták és csak a syntaxisták második osztályában tanították a földrajzot. Ezt a nagy hiányt csakhamar észrevették a tanférfiak s 1772-ben a hazai történelmmel és természetrajzzal egyetemben a földrajz részére is nagyobb kört jelöltek ki, pár év múlva pedig a medgyesiek külön tanmenetet állapítottak meg, melyen azután 1838-ig nem is változtattak.²

A középiskolai fokon álló Theresianumban sem mellőzték a geographiát. A geometriával együtt már 1743-ban tantárgyul jelölték ki a magyar nemesi akadémiában³ s midőn 1746-ban a Theresianumot valóban felállították, »az hat első esztendőben a geographia, universalis historia, chronologia és heraldica rövi-

¹ Molnár, I. 500—502.

² Csaplár, Révai, I. 73., 123.

³ Századok, 1888. — 567—569. l.

deden és summásan eleikben adatik. Annak utána pedig az egész Európának kiváltképen pedig Német-, Magyar- és Csehországoknak és egyéb Ausztriához kötetett tartományoknak (!) státusuk és historiájuk bővebben megmagyaráztatnak.¹

Mindazt azonban, a mi idáig a középiskolákban s a velők egyenrangú intézetekben a földrajz javára történt, csak elszigetelt törekvéseknek nevezhetjük. Az első, általános értékű tanterv Mária Terézia korszakalkotó »Ratio educationisa«, csak 1776-ban jelent meg s azonnal biztos állást teremtett a geographiának. Elrendelte, hogy már az egyszerű (három osztályú) latin iskolákban is tanítsák Magyarország és a szomszéd-országok földrajzát s hogy ezt a két humanistikus osztályban az általános földrajz kövesse.² Sőt már, mintegy előkészítésül szolgált a gymnasiumban végzendő tananyaghoz, hogy a normában is rendkívüli tantárgyul tanították a földrajz elemeit.

Talán sok hibával. De hiszen pl. Franciaország maga is száz esztendőn keresztül taníttatta iskoláiban *Malleson Mallet*-nek népszerű képes földrajzát, mely Párisban 1683-ban jelent meg először, s mely Magyarországot mint Éjszaki-Törökország egy részét tüntette föl, hol a folyók kipárolgásai veszélyesek az idegenekre, a hegyeket fenevadaktól hemzsegő erdők borítják, a magyarok ábrázata borzasztó, szemök ijesztő, arcuk mindig ég a haragtól; s még le is van rajzolva, két magyar mily dühösen méregeti egymást. »Zabolázatlan gonosz szenvedély lakik bennök; bátrak és barbárok.« Barlangokban laknak, melyekbe csak négykézláb mászhatni be; s a tankönyvíró talán maga sem veszi észre, mily nagy dicséretet mond, midőn hozzáteszi, hogy szabadságszeretetük nagy lévén, inkább odahagyják hajlékaikat, mint hogy meghódoljanak a pogánynak. De hiszen *Marcell de Serres* még 1814-ben is csak három jó térképet ismert hazánkról; s ezek közt volt *Lazarusé* mely még 1528-ban készült! S a francia és német iskolákban ma is a legnagyobb tudatlanságokat tanítják hazánkról.³

A mi a magyar népiskolát illeti, ott nem kellett a földrajznak Mária Terézia idejéig várakoznia, hogy tantárgyul becsüljék. 1750-ből

¹ *Pethő* magyar krónikájának folytatása. III. 81.

² *Lubrich*: A nevelés történelme. II. 111.

³ *Voyage en Autriche*. Páris, 1814. III. 240—464. Az újabb francia és német tankönyveknek hazánkra vonatkozó bámulatos tájékozatlanságáról alaposan értekezett dr. *Brózik Károly* a tanáregyesületben, 1891. ápr. 21.

már ismerjük Lázár János gróftól, a gyermekek geographiáját,¹ mely voltaképp Lenglet du Fresnoy francia eredetije után készült s térképek kíséretében 52 leczkét szánt az ismeretek vázlatának elsajátítására. Jobban használták ennél Sz. Némethi Pápa István verses könyvét,² melyet semmiesetre sem lehetett vádolni túlterhelésről, mert csak hét levélre terjedt. Modoráról elég megjegyezni, hogy Európát leánynak írja le, melynek

•Három ország ült fel térde kalácsára,
Dánia, Svéczia és Norvég határa;
Muszkák szoknyájára ragadtak s lábára;
Ne tágíts e szűzön: jutsz Magyarországra.

Az irodalmi, társadalmi és paedagogiai izléstelenségnek ez alkotását azonban csakhamar túlszárnyalta Losonczy István kis tüköré. Először 1771-ben Magyarország kis tükörét készítette el s ehhez az ország térképét is mellékelte; hét év múlva pedig szintén térképekkel, kiadta a hármaskis tükört, mely 25 kiadásban fokmérője annak, hazánk protestáns népiskoláiban a földrajzból mennyi ismeretet követeltek majdnem $\frac{3}{4}$ századon keresztül, míg végre tanítását 1854-ben a helytartótanács betiltotta. Első könyve a szenttörténeteket s bibliai földrajzot, a második Magyarország s a harmadik Erdély földrajzát, alkotmánytanát és történelmét tárgyalta. A mai nagyképű paedagogia elámulhat rajta; miként akart a geographia szárazságán emlékversekkel segíteni s mily naiv tudott lenni, midőn gyermekekhez kell vala lészállnia; a történelem azonban följegyezte azt a tényt, hogy könyvét kedvvel tanulták s hogy földrajzi versei közkeletűek lettek. Kazinczy bevallja, hogy midőn sárospataki deák korában Magyarország történetének tanulására adta magát, előbb Magyarország geographiáját tanulta meg, »s oly lelkes munkából, mint a Losonczy kis tüköré«. Sőt annak mintájára újabb kis tükört csinált, mely Kassán 1775-ben jelent meg s az iskolai vizsgálaton szét is osztotta tanuló társai közt.³ Protestáns iskolák a század végén már majdnem mindenütt tanították Losonczy könyvét; komolyabban azonban csak 1801-ben vezették be a

¹ Szeben, 1750. — 8. r. 170 és IV. lap.

² Magyarország versekben való rövid leírása, az iskolákban tanuló nevéndékény ifjacsok tanítására. Nagy-Károly, 1760. és 1763. — 8 r. 7 levél. Ismertetése: Néptanítók Lapja, 1886. — 618. l.

³ Kazinczy, Pályám Emlékezete, 31—2.

geographiát az u. n. nemzeti iskolákba, midőn ott is megkövetelték, hogy a tanítók Európa s főképp hazánk és az osztrák örökös tartományok hasznos terményeit a földrajz keretében ismertessék s hogy a térképen az utaztatás modorát alkalmazzák. Mindazáltal a bihari egyház ker. gyűlés 1805. márczius 19-én külön határozta el, hogy Sarkadon a III. osztályban félévig tanítsák Magyarország s a IV-ben Európa földrajzát.¹

Ugyanezen (1801.) évben adta ki Betleni Hari Péter »a szigeti h. vallástételt tartók főiskolájának tanításbeli systemáját.«² E sok tekintetben figyelmet érdemlő munka szintén tisztességes helyet biztosít a földrajznak. Már az elemi iskola I. osztályában (az u. n. magyar classisban) megkövetelte a kozmographiából a legközönségesebb hasznú dolgokat, a geographia elemeit s a térképrajzolást. »Ha — ugymond — a gyermek geographiát tanul, az országot, a tartományt, melyet tanul, és a folyóvizeket a nevezetesebb városoknak följegyzésével rajzolja. Így figyelmezni is jobban tanul és emlékezetének is jobban szolgál.« Hari e rendszer szerint 1792-től 1818-ig tanított Mármaros-Szigeten.

Mária Terézia »Ratio educationisa« ezek szerint is nagy haladást jelentett tanügyünk történetében; az 1791: 15. t.-cz. azonban újabb tanrendszer kidolgozását rendelte el, miáltal nemzetibb jelleget adott az oktatásügynek, mely ekként a törvényhozás tárgya lett. A bizottság már 1792. febr. 12-én elkészült jelentésével, az új »Ratio educationis« azonban csak 1806-ban nyert jóváhagyást, — ekkor jelent meg s lett általánosan kötelezővé.³ A falvak, mezővárosok és kisebb városok iskoláiban a földrajzi ismeretek tanítását még nem követelték, a nagyobb városok elemi iskoláiban azonban már némi tájékozást kellett nyújtani a kereskedelmi földrajzból. Minden hétfőn és szerdán reggel 1/28—9-ig a természetrajzból, kereskedelmi földrajzból és áruisméből egyfolytában tanultak a gyermekek. Mindezt külön három kis tankönyvből. A kolostorok leányiskoláiban Magyarország történetét és földrajzát ugyanazon könyvből ismerték meg.

»Ami a földrajzot illeti — szól a gymnasiumi alsóbb osztályok tanterve⁴ — nem más a célja, mint az, hogy a növen-

¹ Márki, Sarkad története, 113—4.

² Kolozsvár, 1801. — 4 r. Ismertette Dr. Kiss Áron, Paed. Szemle, 1881., 113—6. l.

³ Ratio educationis publicae. Buda, 1806. 8r., XX. és 315 lap.

⁴ 4^o. §, 38—39. l.

dék a megvizsgált területről teljes ismeretet szerezzen. Hogy tehát a munka célirányos legyen, nem szabad szem elől téveszteni, hogy ez iskolákban Magyarország s örökös tartományainak polgárait kell nevelni; azért első sorban a hazát kell velök megismertetni, azután a hozzácsatolt területeket s végül az osztrák örökös tartományokat. Ha marad rá idő, föl lehet venni a Magyarországgal kereskedelmi vagy más összeköttetésben levő országokat is. Egyéb európai, vagy épen Európa határain túl levő országok ismertetései a nyelvtani iskolákban talán gyönyörködtetők lehetnének, különösebb haszonnal azonban alig járnának. Az akként körülírt tananyag feldolgozását a II. osztályban hetenkint két órában (hétfőn és pénteken délután) kísérelték meg. »Hogy az oktatást Magyarországon kell kezdeni s úgy átmenni a hozzácsatolt tartományokra, azt a hazaszeretet követeli.«¹ A III. osztályban (hétfőn és pénteken délután) Erdély, Galiczia, Lodóméria és Bukovina megismertetése után főkép az ottomán porta azon tartományaira kell áttérni, melyek valaha Magyarországhoz tartoztak; ilyenek Bosznia, Szerbia, Bulgária, Oláhország és Moldva. (El kell ismernünk, hogy az 1806. évi tanterv e része teljesen magyar érdekek szerint készült.) A IV. osztályban (ugyanazon időben) már nagyobb volt a tananyag. Le kellett írni az osztrák háznak Magyarországon kívül Német- és Olaszországban is birt tartományait. Rövidebben kellett készelni Orosz- és Porosz-Lengyelországról, Széziáról, Szász- és Bajorországról, a Szent római császárságról (ami épen azon évben szűnt meg) és Svájcra. Ennek bevégeztével be kellett mutatni az ég és földgömböt s a mathem. földrajzból valamivel több anyagot szolgáltatni, mint a II. osztályban; meg kellett mutatni a földgömb használatának módját s a természetrajz elemeinek érintésével összefoglalni a földre vonatkozó nevezetesebb ismereteket.²

Tankönyvül ki volt jelölve a II. osztályra B é l c o m p e n d i u m a, a III—IV. osztályra pedig T o m k a—S z á s z k y Jánosnak Severini János által átdolgozott Introductiója, melynek első kiadása 1748-ban jelent meg.

Az egyetemes földrajzot a tulajdonképeni gymnasium, t. i. a humaniorák számára tartatta fel a tanterv. Az első félévben meg kellett ismertetni a földgömb alkotását és használatát;

¹ 53. §., 49. l.

² 67. §., 57. l.

azután (Ausztráliát még nem vevén számba a hivatalos tanterv) a térképen a föld négy részét gyakorolták be, kivált. pedig az európai államokra vonatkozó adatokat. A többi időszakban a grammatikai osztályokban nyert ismereteket ismételték. A modern földrajzi tanításánál mindenütt beszöttek a történeti adatokat, hogy az emberiség mostani lakóhelyének tárgyalása alkalmat nyújtson a régi föld megüresedésére és arra is, hogy a növendékek a klasszikus írók műveit könnyebben élvezhessék.¹ A humaniorák I. (V.) osztályában hétfőn s pénteken d. u. Európát s Ázsiát, a II. (VI.) osztályban pedig Afrikát, Amerikát tárgyalták s röviden összefoglalták az al- és felgymnasiumban végzett egész anyagot. Tankönyvül itt is Szászkynek Severini által átdolgozott s a II. (VI.) osztályban a tanár magyarázataival bővíthető munkája szolgált. A philosophiai és jogi tanfolyamon többé nem volt földrajz, csak a jogi akadémiákon tanultak statisztikát főtekintettel Magyarországra.

»A földrajz tanításának — a tanterv szerint² — két módja van; a történettel s a klasszikus írókkal együtt, vagy külön és egyedül lehet előadni.« Használni kell az ég és földtekét s a térképeket, s azok megértésére, a műszavak kellő begyakorlására szoktatni a növendékeket. Sikerült mutatványokkal a nehezebb dolgok kedvvel való tanulására lehet őket edesgetni. A földgömbön és térképeken meg kell tehát mutogatni nekik, miként oszlik el a tenger és a szárazföld, hol vannak a föld fő részei, Európa országai, — hol laknak a magyarok, németek stb., kiknek neveit már ismerik, hogy kedvet kapjanak első sorban Magyarország megismerésére. Ekkor egy kis földrajzi kirándulást kell tenni s megmagyarázni mindent, a mit e közben a földrajzra nézve használható módon talál a tanító. A tanfériak a gyakorlatban nem követnek egy módot abban, miként kedveltessék meg és tegyék vonzóvá a geographiát. Födolog, hogy falitérképeket használjanak, hogy a főbb helyeket megjegyezzék maguknak, mindig lássák, mintegy hozzájuk szokjanak s ekként emlékezetükbe vessék. Czélszerű olyan térképeket is felfüggeszteni, melyekre a tanító csak a folyók neveit és irányát rajzolja be, a városok és mezővárosok holfekvését azonban csak egyszerű karikákkal jelzi; a többit — a nevek odairásával együtt — a tanuló töltsse ki. Valamivel nehezebb ugyan, de hasznos, ha a tanító n e m a t é r-

¹ 86. §, 71—2. l.

² 239. §., 246 - 9. l.

képeket alkalmaz, melyeken csak a folyók vannak berajzolva, — a többi hézag kitöltését pedig, hogy emlékezetét s képzeletét gyakorolja — a tanulóra bizza. Negyedik módul ajánlható, hogy a növendék egészen szabadon rajzolja le az ország fekvését, határait, alakját, a folyók és hegyek irányát, a városok fekvését s hogy a térképet ki is fesse. Ekként nemcsak földrajzot, de térképkészítést is tanul. — Valamely ország megismerése után czélszerű az arra vonatkozó adatokból egy kis táblázatot állítani össze. Ebben föl kell tüntetni az ország nevét, eredetét, czímerét, geographiai fekvését, határait, nagyságát, beosztását, tavait, folyóit, szigeteit, hegyeit, földje természetét, előnyeit és hátrányait, hasznos terményeit, éghajlatát, városait és főbb helyeit, lakóit és azok számát, erejét, tulajdonságait, erkölceit, nyelvét, vallását, tudományát, művészetét, hadügyét, kereskedelmét, kormányformáját, nevezetesebb változásait és pénzeit. Ezek s e félek megismerésével gyakorlódik és erősödik a tanulók emlékező tehetsége, ép úgy, mint utánczóképesége; s az ily módon tanult földrajz a tudományok encyclopaediája lesz reá nézve.

Ebből is látható, hogy századunk elején gymnasiumainkban a földrajz számára jóval tisztesebb és gyümölcsözőbb helyet jelölt ki az állam, mint manap, hogy teljes barátja volt a szemléltetésnek, a kirándulásoknak, összefoglalásoknak, térképrajzoltatásnak stb., szóval sok oly dolognak, a mit új találmányképen árul egyeseknek paedagogiai bölcsesége.

Az 1806. évi Ratio Educationis intézkedéseit a kormány vezetése alatt álló róm. kath. iskolákban több-kevesebb sikerrel foganatosították. Nagyban és egészben azonban az önkormányzat jogával bíró iskolákban is alkalmazkodtak hozzá.

Századunk elején például a debreczeni kollégiumban szokás szerint, praeses név alatt, egy évenként választott olyan tógátus deák tanította mintegy 100 ifjúnak a tiszta mennyiség-tant, görög nyelvet, ó- és új-földrajzot, a régi és hazai történeteket. A külső »hivatalra« készülő ifjúnak földrajzot, statisztikát és politikát is kellett tanulnia, mi egy csoportba tartozott a történelemmel. A prédikátorságra készüők csak az első évben heti 4 órában, egy praeses alatt egy és ugyanazon helyen tanulták az ó- és új-földrajzot. A theologiai tanfolyam hét évig tartott, egy pályára készülő sem nélkülözhetette.¹ Mily fokon állhatott az

¹ Tudom. Gyűjt. 817. VI, 57-8., 61-4 l.

oktatás, maig is mutatják a Budai Ézsaiás tanítványai által rajzolt és metszett térképek, melyekről már volt szó.

A nagyenyedi kollégiumban Benkő Ferencz 1790-től 1816-ban történt haláláig tanította a földrajzot, természetrajzot és német nyelvet. Tanítványai kezébe vezérfonalul saját kézikönyvét adta, mely Ázsia, Afrika és Amerika leírását tartalmazta.¹ Ausztráliát még ő sem vette figyelembe. Európa leírása azért maradt el, mert tanárkodásának ideje alatt évről-évre új meg új politikai változás érte a vén földrészt. Az iskolában azonban nem hanyagolta el ezt sem.

A helv. hitvallásuak tiszántúli alsó iskoláiban s 1812. óta a debreczeni magyar fiú és leányiskolákban már az első évben megismertették a föld öt részét. A geographiát itt és a második s utolsó évben az állatország elemeivel kötötték össze. Tankönyvül Szentgyörgyi József könyve szolgált.² A III. osztály volt tulajdonképen az első deák osztály. Itt Európáról általában, a IV-ikben Ausztriáról s a föld öt részéről, az V-ikben Európáról s Ázsiáról bővebben, a VI-ikban pedig a föld öt részének tartományairól s nagyobb nevezetességeiről tanultak; azonkívül átvettek az ó- és új-földrajzból Ázsia általános leírását, Afrikának a Földközi-tengerre néző részeit, különösbbe pedig a Kis-Ázsiát, Görög- és Olaszországot. S minő lehetett pl. az ókori földrajz tanítása! A gyermek Kőlcsey kivitte pajtásait a homokbuczkákra s felépíttette velök Athént az akropolisszal és a pantheonnal együtt — homokból. S a szobrok és siremlékek előtt dicsőítő beszédeket tartott Marathon és Salamis hőseiről, kiket Cornelius Neposból tanult tisztelni, szeretni.³ Nem kellett mihozzánk Basedownak jönnie, hogy homokból az udvaron csináljon térképet: a földrajz és történelem tényei iránt tudós tanáraik előadásai nyomán lelkesedő debreczeni deákok a maguk eszétől is rájöttek e gondolatra.

A felső gymnasium I. évében ismételték a tananyagot s a római császárság bővebb földrajzát; a II. évben folytatták az ismétlést s az ó-kori földrajznál kiváló tekintettel voltak a régi költők megértése végett szükséges helyekre. A III. és utolsó évben még egyszer átvették a föld minden részét és pedig az

¹ Magyar Geográfia. Kolozsvár, 1801—2.

² A legnevezetesebb term. dolgok esmeretei. Debreczen, 1803.

³ Jancsó, Kőlcsey élete, 15.

ó- és új-földrajz szerint; egyúttal megismerték a földgömböt is a globológiában.¹

A rozsnyói ág. ev. gymnasiumban 1817-ben mint feltűnőt hirdette egy lap,² hogy az egyetemes földrajzot és történetet, valamint a régi geographiát s a magyar históriát magyarul tanította Mispál Gergely. Körülbelül úgy, mint az a pozsonyi ev. lyceumban történt. Itt a II. osztályban a földrajz elemeit Raiter János, a III.-ban a rövid egyetemes földrajzot, Gaspari tankönyve szerint, Szluchovini András; az V.-ben a legújabb geographiát Grailich s a VI.-ban Kovács Martiny Gábor tanította.³

A három székely határőr-ezred nemz. katonai nevelőintézetének II. alsó osztályában Erdély földrajzát külön tárgyalták, felsőbb fokon — az V. osztályban pedig a katonai földrajzot tárgyalták a földmérés ismeretével együtt.⁴ A keszthelyi Georgikkonnal egybekötött erdei és vadásziskolánál is megkövetelték a II. évben első vizsgálatra a geographiát s a másodikra a térkép-készítést.⁵

Nagy akadályára vált a földrajz népszerűsítésének, hogy a térképeket — már csak drágaságuk miatt is — jobbadán a tanároknak és tanítóknak kellett rajzolniok s hogy a taneszközök általán hiányosak voltak. Igaz örömet kelthetett tehát Nagy Károlynak Bécsből 1840. szept. 17-én kelt azon jelentése, hogy az iskolai czélokra szánt első magyar földtekét elkészítette. Gróf Batthyány Kázmér e globusból azonnal ajándékol rendelt meg 1—1 példányt minden nagyobb iskola számára, »melyben a földirat hazai nyelvünkön tanítandó«, dr. Vállás Antal pedig utasító füzetet irt »a tekék használatáról«.⁶

A földrajz megkedveltetésére nagyban hatottak az iskolai kirándulások is, de — főkép magyar gymnasiumokban — meghonosodni nem tudtak. Erdélyben, Nagy-Enyeden, a nagyhírű Zeyk tanár 1—2 jobb tanulóját el-elvitte magával a hegyek közzé. »Egyszer utaztam csak enyedi diákkoromban — írja egyik hallgatója⁷ — Kolozsvárra, meghallgatni Egressyt s ezért száznál

¹ Tud. Gyűjt. 1817., X., 122—4.

² U. o. X., 130—1.

³ U. o. 1822., VII., 110.

⁴ Jakab: Szabadságharcunk. 137.

⁵ Hazai s külf. Tudósítások, 1808. — II., 162—3.

⁶ Hirnök, 1840., 77. sz.

⁷ Pesti Napló, 1853., 940. sz.

több pajtásom nevezett kalandosnak.* Pedig Erdélyben — jegyzi meg helyesen — a magyar ifjú kényelmesen utazhatna, mert minden galambbúgos kapu házgazdája szíves szállást, zsiros ebédet adna, saját szekerét a tovább-utazásra s legényét Ciceróul. A szászoknál ellenben — részben már a nagyemlékű Honter óta — divatban volt, hogy az iskolaév bezártával Szeben, Besztercze s más városok falai közül gyalog, esernyővel, hátukon kis batyuval járják be Erdély szebb vidékeit.

Báró Eötvös József, midőn Magyarország első kultusz-minisztere lett, az iskolák reformjával foglalkozva, a földrajz tanítását is mindjobban alkalmazhatni óhajtotta a mindennapi élet követelményeihez. 1848. aug. 24-én előleges tájékoztatást közölt a gymnasiumok átalakítása tárgyában. E szerint a hat osztályban ezentul hét tanár fog előadni; és pedig egy csupán a a történetet és földrajzot tanítja.¹ Ehhez képest nov. 2-án a kormány — többé már nem Eötvös — ki is nevezte történet- és földrajz-tanárrá Pesten Petlanovics Alajost, Budán pedig Nachtigall Jakab kegyesrendieket. Életbe lépett az osztályrendszer helyett a szakrendszer, előírták a tankönyvek használatát s eltiltották a tollba-mondást.²

A magyar hadi főtanodában a (Ludoviceumban) szintén igen fontos szerepet szánt a geographiának a kormány, mely 1848. decz. 10-én Hartmann József honvédszázadost nevezte ki az elemi tanfolyamban a földrajz-, álladalom- és földtér tanárává.³ A decz. 11-én elfogadott törvény szerint fizetése 1020 frt volt, míg a felsőbb tanfolyam országmértani, mathematikai, földrajzi és földképszerkesztési tanára évi 1600 frtot kapott, azonkívül illő lakást, szolgát, világítást, fűtést s később évi pótlékot könyvek, földképek, műszerek, minták és rajzeszközök beszerzésére 8400 frtot, az elemi tanfolyamban pedig a térképrajzolást, szép- és tervírás tanárának, ki egyúttal a házi könyvmda igazgatója, évi 800 frt fizetést biztosított a törvény.⁴ Mikorra azonban, 1849. január 7-én meg kell vala nyílnia a hadi akadémiának, már ellenség kezében volt az ország, melyre s politikai és kulturális törekvéseire több havi hősies küzdelem után, az elnyomatás korszaka következett.

¹ Közlöny, 1848., 386. l.

² U. o., 709. l.

³ U. o. 873. l.

⁴ U. o. 775. l. Mészáros e javaslatot nov. 22. nyújtotta be a honvédelmi bizottsághoz; dec. 9-én már olvasta s 11-én el is fogadta a ház.

Alig verték le a forradalmat, 1849-ben aug. 9-én megjelent az »Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen«, melynek második szakasza a történelmet és földrajzt kötelees tantárggyá tette. Az Entwurf azonban tulajdonkép részenkint látott napvilágot s így csak 1850. novemberében, sőt — a reáliskolákban — voltaképp csupán 1851. telén léphetett életbe. Már 1849. aug. 25-én egy császári rendelet a gymn. tanárvizsgálatot s a négy szakcsoport közül egy volt a földrajz és történelem.¹ Eszerint a földleírásban a vizsgálandó az összes földnek természete, minősége és politikai felosztása szerint biztos átnézetét, az európai tartományoknak szorosabb ismeretét s Ausztriának földrajzáról való különleges ismeretét kötelees kimutatni. A vizsgálandó által jövőben adandó oktatás sikerére nézve kiválóan fontos, hogy földrajzi tanulmányainak alapjául oly munkákat vett legyen, melyek által Ritter buvárlatai s a földleírásnak általa kivívott magasabb tudományos jelentősége az egész földleírás körében elterjedjenek, s közvagyonná legyenek.«

E rendelet óta, immár negyven év óta, általában csak képesített tanárok taníthatták a földrajzt, mi még akkor is emelte volna annak jelentőségét, ha már jó eleve nem figyelmezteti a tanárvilágot azon földrajzi forradalomra, melyet Humboldt és Ritter indított meg. Ezzel együttjárt a tankönyvek jóváhagyásának joga. Az első, melyet a ministerium engedélyezett Wenzig József után készítve, a »Földrajzi alapvonalak« czimű könyv (1851. jan.) a gymnasiumok s Grynaeus Alajos, majd pár nappal később Zimmermann Jakob tankönyvgyűjteménye, melynek egy száma a földrajzt tartalmazza.

1851. deczember 10-én külön tanterv jelent meg a reáliskolákra (»műtanodák«-ra) nézve is.² A földrajz és történelem együtt való tanításának célját meghatározva, követelte a föld színének (felületének) áttekintését, természeti és politikai felosztása s iparának és kereskedelmének legfontosabb viszonyai

¹ Közzétette a bécsi minisztérium 1852. évi decz. 12-én 12,893., s Albrecht főhg kormányzó 1853. jan. 1-én 29,812. sz. a. (Pesti Napló 1853., 893. sz.) 1850-ben még csak 3 szakcsoportot (philologia, történet-földrajz és mennyiség-természettudományok) terveztek (P. Napló, 1850., 122. és 236 sz.). Ebből is látszik, hogy a császár eredeti rendelete időközben módosult s hogy ezért kellett várni közzétételével.

² Magyar-korona országot illető orsz. törvény- és kormánylap. II. év, XXVI. darab.

szerint; továbbá az ausztriai birodalom szorosabb ismeretét, kiváló tekintettel az illető hazára. A felső 3 osztályban a honismeretet első sorban követelték s a mellett bővebben átvették az egyetemes földrajzot.¹ Az órák száma az alreálban mind a három osztályban 3—3, a főreálban 4—4 volt. A József ipartanoda budapesti főreáliskolájában — az 1851. okt. 14-én kelt hirdetés szerint — teljesen német tankönyveket használtak; így Pütz-től a »Grundriss der Geographie und Geschichte« mind a három részét s Meynert-nek »Oesterreichs Geographie und Staatskunde« czimű könyvét.²

1851. február 23-án a hadügyminiszterium, az 1850. okt. 22-én kelt császári hadiparancs alapján a hadapródoktól a szép- és helyesírásból, számtanból és földrajzból követelvén a fölvételi vizsgálatot, a földrajzból megkivánta — a föld alakjára vonatkozó általános ismereteken kívül — a föld részeinek, fő országainak ismeretét s a birodalomnak hegyek, folyók, politikai beosztás és népesség szerint való tökéletes ismeretét.

Betetőzte ez intézkedéseket a minisztériumnak 1851. június 3-án tett rendelete, melylyel az érettségi vizsgálatokat már ez évre behozván, a földrajzot és történelmet is a vizsgálat tárgyává tette.

Az Entwurf kétségtelenül sok jót tartalmazott,³ pl. az által, hogy értekezések közlését is elrendelte az intézetek értesítőiben, ami földrajzirodalmunknak szintén némi gyarapodására vált;

¹ Az alreál I. osztályában (het. 3 óra) a földrajzi oktatásra nélkülözhetetlen pontok az égisméből; a föld felszínének természetes minősége szerint való leírása; a tenger és szárazföld; ezek felosztása, határai, alakja; hegyvonalak, felföld, alföld, folyamvidékek; éghajlat, országok, népek és államok szerint felosztva. — A II. osztályban (het. 3 óra) Közép-Európa, különösen az ausztriai császárság, tekintettel a természeti viszonyokra és műtani műveltségre. — A III. osztályban (het. 3 óra) A többi európai s Európán kívül azon tartományok, melyek a kereskedelemre kiválóan fontosak. Kellő helyen be kell szólni az európai birodalmak történetéből vett elbeszéléseket. — A főreáliskola I. osztályában (heti 1 óra) Ázsia, Afrika, Dél-Európa. (A legrégebb történet 800-ig, 3 óra). — A II. osztályban (heti 1 óra) Közép- s Éjszak-Európa, Amerika és Ausztrália. (3 órában történet 800—1815-ig). — A III. osztályban (heti 4 óra) Ausztria külön földrajza és története, fő tekintettel iparára és kereskedelmére. Ausztria országrajza, a többi több államokkal összehasonlítva.

² Pesti Napló, 1851., 483. sz.

³ Krausz G. László: A gymn. új tanrendszernek a régebbeli összehasonlítása (A nagyváradai gymn. 1855—6. évi értesítőjében.)

azonban hiányai csakhamar szembetűnően, a kormány már 1855-ben módosította az Organisations - Entwurfot, a helytartótanács pedig 1861-ben szaktanácskozást hitt össze, mely aug. 29-én egyebek közt azt kívánta, hogy a földrajzot a történelemtől teljesen elválasszák s az alsó három osztályban hetenkint 2-2 órában tanítsák. A helytartótanács addig is, míg az új tanterv megerősítése leérkezne, e módosítást elfogadta s annak alkalmazását 1861. okt. 21-én elrendelte. Az új tanterv azonban nem nyert szentesítést, mire 1864. július 1-én újabb enquete jött össze. Ez ugyan szintén kötelező önálló tantárgyul ajánlotta a földrajzot, úgy azonban, hogy azt heti 3 órában csak a gymnasium I. s heti 2 órában annak II. osztályában tárgyalják.

Időközben a népiskola sem hanyagolta el a földrajzot s 1857-ben a tiszamelléki, majd együtt mind a négy ref. egyházkerület szintén külön tantárgyul vette azt föl. De véglegesen és az egész országban általánosan csak az alkotmány helyreállítása után, az 1868. XXXVIII. törvénycikkben vívhatta ki helyét ott is a földrajz.

A tanügy terén addig nem tapasztalt módon fölpezsdült tevékenység az oktatás minden fokán nagy változásokat okozott ugyan s a görög nyelv tanításánál talán csak a földrajz tanítása adott alkalmat több kísérletre s a tanterv több módosítására; az utolsó közel negyedszázad munkásságának bírálata azonban inkább a tanügyi politika, mint a történet feladata s így az 1867. évhez érkeve, vázlatomat befejezhetem, ha magát a feladatot nem tekintem is megoldottnak. Mert hiszen e jegyzetek csak töredékesek s nincs is egyéb céljok, mint az, hogy — egyéb kalauz híján — némileg figyelmeztessenek azon kiállításra, melyet a tanáregyesület, 25. évfordulója alkalmából, egyebek közt a földrajztanítás fejlődésének bemutatása végett a legközelebbi nyáron kíván rendezni. Fejlődést látunk-e ott valóban, vagy hanyatlást a múlthoz képest, arra nem mernék határozott választ adni; mert ott csupán tanszereket és tankönyveket fogunk látni. Ezek pedig külső körülményektől, legtöbbször anyagi nyomorúságoktól függenek. A szellemet, a tudományt és az odaadást, mely a katedrán előadó tanárt áthatotta és jellemezte, s mely minden tanterv sikerének legfőbb biztosítója, ott nem láthatjuk. Hogy azonban két század óta hazánkban a földrajz korántsem volt az iskolának oly mostoha-gyermeke, mint általában hiszik; s hogy fontosságához képest tudták azt becsülni

nálunk oly időkben is, mikor boldogabb viszonyok közt élő nemzetek sem ápták elegendő módon, arra elég megnyugtató feleletet ad történetének vázlatosan való megismerése is. Fülemben csengenek nagyemlékű elnökünk, Hunfalvy János utolsó elnöki jelentésének (1887. január 27-én) befejező szavai: »Minden tudomány kimeríthetetlen; azért tanulni kell folyvást, az egész életen át; különösen a tanárnak kell szünet nélkül tanulnia. Ha ily meggyőződéssel hagyják el az egyetemet azok, kik majd a földrajzot tanítani fogják, s ha a tudományért folyvást lelkesülnek és buzgólkodnak, akkor bármily tanterv és utasítás mellett is sikeres lesz a tanításuk.«

DR. MÁRKI SÁNDOR.